

**КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ та ПРАВОЗНАВСТВА
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО
ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ**

**V-ті
Історико-краєзнавчі читання**

***КРИВОРІЗЖЯ:
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...***

18 квітня 2019 року

ТОМ 1

Кривий Ріг — 2019

Література та джерела:

1. Дояр Л.В. Адміністративно-територіальна реформа 1922-23 рр.: наслідки статусного зростання Кривого Рогу/ Л.В. Дояр// Розумовські зустрічі: збірник наукових праць/ Інститут законодавства Верховної Ради України; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України та ін. – Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. – Вип. 4. - 254 с. - С. 174-183.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВ України). - Ф. 2708 «Український республіканський комітет профспілки працівників мистецтва (м. Київ) (1921-1953 рр.)». - Оп. 1. - Спр. 297 «Криворізький окружний МК. Фінансові звіти криворізького Робмису». - 48 арк.
3. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 1. Спр. 348 «Протоколи управсправами ЦК (Кривий Ріг)». - 34 арк.
4. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 1. - Спр. 356 «Протоколи Маріупольського округу». - 91 арк.
5. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 1. - Спр. 389 «Листування з округами (Криворізький)». - 12 арк.
6. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 2. - Спр. 161 «Криворізький окргуртком (протоколи) 1927 р.». - 33 арк.
7. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 2. - Спр. 361 «Криворізька окрфілія (протоколи) 1929 р.». - 40 арк.
8. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 2. - Спр. 709 «Виставки, музеї, екскурсії 21.01.1930-27.12.1930». - 163 арк.

Москаленко В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент,
Криворізький державний педагогічний університет

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ НА КРИВОРІЖЖІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Найбільш поширеною формою прямого народовладдя є інститут виборів. На сучасному етапі розвитку суспільства інститут виборів в Україні набуває надзвичайно важливого значення, оскільки ефективне функціонування вищезгаданого інституту є одним з критеріїв побудови дійсно демократичної держави. За допомогою інституту виборів здійснюється формування органів публічної влади: як державних інституцій – Верховної Ради та Президента України, так і

представницьких – органів місцевого самоврядування. Інститут виборів виступає своєрідним засобом легітимізації влади українського народу, забезпечуючи відповідність державного ладу ціннісним ідеалам, що визнаються в суспільстві.

Вітчизняні та зарубіжні науковці з теорії права не мають однозначного визначення терміну «інститут виборів». Його зміст варіюється від характеристики як процесу прийняття політико-правових рішень, суб'єктом якого виступають дієздатні громадяни, а об'єктом – державна влада, до кваліфікації – як системи суспільних відносин, в ході яких народ наділяє своїх представників правом здійснення публічної влади.

Можна погодитись з твердженням науковців, що термін «інститут виборів» в широкому сенсі представляє собою всю сукупність суспільних відносин, які виникають в процесі і в зв'язку з формуванням органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом виборів.

Світовий досвід доводить: чим розвиненіша держава та громадянське суспільство, тим значущим є роль інституту виборів. За сучасних умов євроінтеграції України розвиток інституту виборів набуває особливого значення в світлі кодифікації виборчого законодавства на основі міжнародних стандартів та трансформації держави у правовій європейській перспективі. Розвиток інституту виборів неможливий без вдосконалення національного виборчого законодавства з врахуванням місцевих традицій, прийняттям Виборчого кодексу та їх реального втілення в життя. Творення та реалізація виборчого законодавства у великій мірі залежить від формування якісного складу представницьких органів владних структур.

Вочевидь, пошуки найбільш оптимальних шляхів формування депутатського корпусу усіх рівнів рад та парламенту України поки що далекі від досконалості і вимагають наукового прогнозування, щоб унеможливити негативні політичні наслідки. У зв'язку з цим виникає потреба всебічного вивчення історичного досвіду діяльності інституту виборів у складні періоди українського суспільства – як в позитивному (якщо вони є), так і в негативному вимірах. Одним з таких неоднозначних періодів ми вважаємо 20-ті роки ХХ століття української радянської державності в координатах більшовицької моделі.

Розбурханість політичних пристрастей довкола виборчих кампаній сьогодення активізували вивчення характерних ознак інституту виборів, які концентрують у собі історичний досвід минулого. Потреба об'єктивного, звільненого від ідеологічних нашарувань, зваженого погляду на процес становлення та діяльності інституту виборів в 20-х роках ХХ століття видається актуальним як в науково-пізнавальному, так і в практичному-прикладному плані. Актуальність зумовлена, насамперед, важливою роллю, яку відіграє інститут виборів в суспільно-політичному житті українського народу. Неупереджений аналіз, всебічне осмислення процесу діяльності інституту виборів як у Радянській Соціалістичній Українській Республіці, так і на Криворіжжі, є однією із заporук не повторення помилок минулого, становлення дійсного, гарантованого Конституцією України, народовладдя, що повинно реалізовуватись в дійових і оптимальних структурах органів влади, які відповідають сучасним формам організації суспільного життя.

В радянській та сучасній історіографії з досліджуваної проблеми не видано жодної монографії, не захищено дисертаційного дослідження, а опубліковані праці, авторами яких є П.Варгатюк, А.Дольчук, О.Мельник

та А.Пахомов [1] лише фрагментарно висвітлювали окремі аспекти інституту виборів 20-30-х років на Криворіжжі.

Специфічним періодом, що досліджується представляється діяльність інституту виборів, яку умовно можна поділити на два етапи: перший з 1920-1935 рр., другий з 1936-1939 рр. Для початкового першого етапу становлення «пролетарського» інституту виборів було характерним відсутність систематизованого законодавства в цілому, в тому числі виборчого, що в свою чергу викликало безсистемність в діяльності виборчих комісій, проведення виборів і підрахунку голосів, судового захисту громадян. В подальшому в законодавстві УСРР запроваджуються вибори на принципах незагального, непрямого, нерівного виборчого права при відкритому голосуванні, а також конституційно закріплюється перелік політичних, соціально-економічних та релігійних цензів щодо виборчих прав громадян. В 20-х роках були сформовані специфічні форми контролю за проведенням виборів з боку партійних і репресивних державних органів, які непередбачені законодавством.

Започаткування другого етапу діяльності радянського інституту виборів пов'язане з прийняттям Конституцій СРСР (1936 р.) та УРСР (1937 р.). Починаючи з 1936 р. в радянській виборчій системі запроваджується декларована соціалістична демократія побудована на принципах загальних, рівних, прямих і таємних виборів. Це надавало можливість протягом довгих

років народу бути фактично усунутим від реальної участі у формуванні влади, а вибори являлись перевіркою громадян на благонадійність і лояльність по відношенню до партії комуністів і держави.

На Криворіжжі, як і в цілому на українських землях, в ході національно-визвольних змагань, у березні 1917 року народ обрав Криворізьку Раду робітничих і червоноармійських депутатів, яка в травні цього ж року об'єдналася з радою селянських депутатів. В цілому у складі Криворізької ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів переважали меншовики і есери.

В подальшому, під тиском обласного об'єднання більшовиків Донецького і Криворізького басейнів у липні 1917 року відбулись перевибори Криворізької ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, до складу якої обрано 580 депутатів, із яких тільки 5 були більшовиками [2, С.12].

9 (22) січня 1918 року на Криворіжжі під керівництвом більшовиків та підтримці радянських військ (командувач В.О. Антонов-Овсієнко) відбулося збройне повстання, в результаті якого гайдамацькі курені були роззброєні, а Криворізька рада розпущена [3, С.120,141;148]. Після перемоги збройного повстання, під керівництвом новоствореного ревкому, відбулися вибори Криворізької ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, у складі якої більшість мали більшовики.

Керований більшовиками виконком ради приступив до здійснення соціалістичних перетворень, в ході яких були утворені відділи: народної освіти, господарський, продовольчий, фінансовий, галузевий та інші. Для підтримання громадського порядку і боротьби з контрреволюційним елементом були створені робітничо-селянська міліція, народний суд і революційний трибунал.

Протягом майже двох років, в ході інтервенції та громадянської війни, військово-політична ситуація на Криворіжжі постійно змінювалася.

В подальшому більшовики в листопаді 1919 року – лютому 1920 року перейшли в наступ на українському фронті, подолавши опір військ Директорії, й встановили свій контроль майже над усіма українськими землями. Розпочався новий етап в історії України – відновлення декоративної держави у вигляді соціалістичної республіки, форсований перехід від багатопартійності та ідеологічного плюралізму до тоталітарного однопартійного більшовицького режиму, де виборності до органів влади не було місця.

Головним завданням, яке доводилось вирішувати партії більшовиків у звільнених від противника районах, було формування органів влади, після чого їхні повноваження повинні були припинитись. У той час в губернських, повітових і волосних центрах, у невеличких містах створювались тимчасові надзвичайні органи влади – військово-революційні комітети (ревкоми), які не обирались, а призначались губернськими або партійними комітетами (часто політвідділами наступаючих армій), за складом були мало чисельні, але концентрували в своїх руках всю повноту громадянської і військової влади.

Слід зауважити, що військово-революційні комітети на українських землях почали створюватись на підставі декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду УСРР від 4 січня 1919 року „Про організацію влади на місцях“. Виходячи з аналогічних декретів губернських партійних органів на початку лютого 1920 року революційні комітети (від 3 до 5 осіб) призначаються (про виборність, навіть не йшлося) в ряді міст: Єлисаветграді (з 1924 року Кіровоград), Херсоні, Миколаєві, Одесі, Катеринославі та ряді містечок [4, Л.86-88]. Так, перший революційний комітет у Криворізькому басейні було створено на станції Довгинцево 22 січня 1920 року, який складався з трьох чоловік під головуванням

М.Семібратова, а наступного дня ревком було призначено у містечку Кривий Ріг [5, С.31].

По суті, революційні комітети здійснювали диктатуру більшовицької партії, хоча офіційно проголошувалося, що це органи диктатури пролетаріату. Революційні комітети ліквідували старий апарат влади, підбирали потрібних (з точки зору класового підходу та пролетарської відданості) потрібних кандидатів у депутати рад, проводили вибори, створювали апарат виконавчих комітетів рад. В сільській місцевості більшовики відмовилися проводити навіть формальні вибори до сільрад. Функції останніх виконували так звані комітети бідноти. Таким чином, діяльність не обраних, а призначених надзвичайних органів влади була поза контролем трудящих мас.

Завершення військових дій на більшій частині сучасної території України створило передумови для заміни тимчасових революційних комітетів на постійні органи державної влади - ради. Уже 16 лютого 1920 року перестав діяти Всеукраїнський революційний комітет, відновлена діяльність Всеукраїнського ВУЦВК, який 15 лютого 1920 року прийняв постанову про проведення виборів до місцевих рад ,скликання губернських і повітових з'їздів рад та виборів делегатів на IV Всеукраїнський з'їзд рад [6, С.67-68].

Відповідно до постанови ВУЦВК вибори до Криворізької міськради у вересні 1920 року проходили в атмосфері напруженої ідеологічної боротьби. При підтримці більшості жителів Кривого Рогу та рудничного району в ході виборів з 4 по 7 вересня 1920 року до міської ради було обрано 150 депутатів, серед яких 50 комуністів, а інші представляли соціал-демократів та правих есерів [7, Л.89].

В подальшому ситуація в Криворізькому басейні залишалась складною. Існування паралельних органів влади в особі волосних та повітових виконкомів, згодом міськради, часто призводило до конфліктів останніх з ревкомом, який діяв згідно з наказом Особкому з 30 червня 1920 року і втілював в життя суто військово-адміністративні методи [8, Л.89].

З наближенням врангелівців 12 жовтня 1920 року в Криворізькому повіті був оголошений фронтовий стан і вся повнота влади перейшла до повітового ревкому [9, л.105]. Після ліквідації загрози врангелівців, згідно з рішенням повітового комітету КП(б) нові вибори до Криворізької міськради проводилися з 19 листопада по 1 грудня 1920 року. До нового складу міськради пройшла більшість опозиційних партій, відносно більшовикам [10, Л.33].

Чільне місце в виборчому законодавстві посідає загальне (активне) виборче право. Це конституційне право є одним з дієвих засобів реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами – право вільно обирати представників до органів влади. Здійснення загального виборчого права перебуває в самій основі виборчого процесу, без його втілення в реальну практику не можна вести мову про дійсно демократичні вибори. Однією з характерних ознак радянської виборчої системи до середини 30-х років було запровадження принципу не загальності виборів, тобто в той час діяв принцип нерівноправності громадян.

Загальновідомо, що рівноправність – це однаковість, тобто рівність прав людини і громадянина, яка поділяється на загальнонаціональну та юридичну. Загальнонаціональна рівноправність – однаковість природних прав і свобод кожної людини. Рівність людей – це фактична реальна

можливість у використанні своїх природних прав і свобод. Зважаючи на об'єктивно зумовлену, закономірну неоднаковість властивостей, особистих здібностей, реальних можливостей кожної людини та особливість індивідуальних умов її життя, соціальна нерівність як неминучий результат і вияв такої неоднаковості може бути лише частково послаблена, пом'якшена за допомогою спеціальних заходів (пільг або обмежень) з боку держави. На державному рівні в 20-ті роки для значної частини громадян законодавчо вводиться ряд обмежень у виборчих правах. Обмеження прав людини – це сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини. До складу цих явищ входили, зокрема, юридичні норми встановлені національним правом УСРР, які були наслідком нормотворчої діяльності державних органів. Юридичної рівноправності, тобто рівності статусу державно-правоздатних суб'єктів, насамперед, однаковості їх конституційних прав теж не було. Згідно чинної на той час Конституції УСРР 1919 р законодавчо (стаття 21) закріплювався перелік громадян, які не мали виборчого права, що явно вписувалося в проголошену партійно-державну модель диктатури пролетаріату.

Виборча система за Конституцією УСРР 1919 р. відображала загальну соціально-політичну ситуацію в країні. Не вибирали і не могли бути обраними: особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутків; громадяни, які жили на нетрудові доходи, як-то: відсотки з капіталу, прибутки від підприємств, надходження з майна тощо. На конституційному рівні, в УСРР приватні торговці, торговельні і комерційні посередники; ченці і духовні служителі церков і релігійних культів, службовці й агенти колишньої поліції, особливого корпусу жандармів і охоронних відділень були позбавлені права голосу. Крім

того, не мали права голосувати особи, визнані у встановленому порядку душевнохворими, а рівно громадяни, які знаходились під опікою, засуджені за злочини на термін встановлений судовим органом [11, С.131-132].

В жовтні 1921 р. ВУЦВК УСРР прийняв новий закон про виборчі права громадян, згідно з яким право голосу позбавлялись особи, що займалися торгівлею, орендою, промислами [12, С. 620].

Суттєві зміни у виборче законодавства були внесені 10 вересня 1924 року Положенням ВУЦВК і РНК УСРР “Про виборчі права громадян і порядок проведення виборів”, в якому була розширена соціальна база виборців за рахунок кустарів і ремісників результаті прийняття нового виборчого закону зросла кількість виборців, а відповідно до загальної кількості зменшилося число громадян, які були лишені виборчих прав.

У грудні 1925 року до міськради було обрано 165 осіб. За соціальним складом вони розподілялися так: 94 робітників, 40 службовців, 29 селян, 2 інших [13, С. 45].

З 1925 року влада намагалася перетворити виборчі кампанії у важливий загальнонародний політичний захід. Диктатура партійної номенклатури достатньо укріпилась, щоб відкрито вести мову “про відкриту виборчу кампанію”. Активних противників влади ізолювали, а більша частина населення була достатньо налякана і утримувалась від відкритої критики існуючого режиму.

Виборча кампанія з обрання депутатів міськради розпочалась у середині грудня 1926 року і захопила початок січня 1927 року, в якій прийняли участь 53% виборців. Для повного обліку виборців територія міста була розділена на дільниці, де в самостійній одиниці виділено Гданцівку, Лихманівський і Дзержинський рудники.

Чергова звітна кампанія депутатів перед виборцями розпочалася 25 вересня 1927 року і за планом мала проходити два місяці, але 10 грудня 1927 року окружний вибірком відміняє вибори, посилаючись на отримані дерективи [14]. На нашу думку справжня причина перенесення виборів крилась у хлібозаготівельній кризі, яка розпочалася з кінця 1927 року. Тому проведення виборів до рад і на з'зди рад різних рівнів при загальному невдоволенні хліборобів, могло б проявитися у результатах виборів.

19 лютого 1929 року Президія ВУЦВК затвердила постанову Криворізького окрвиконкому про утворення Бухаринської (зараз Довгинцівська) районної ради, яка фактично підлягала Криворізькій міськраді [15, Л.17].

Відповідно до всього вищевикладеного, можна констатувати, що в 20-х та на початку 30-х років Криворізька міська рада пройшла складний шлях становлення та формування її як структури органу місцевої влади, напрацювання методів роботи, обрання депутатів. Формування міськради та її структур у досліджуваний період відбувався в умовах утвердження адміністративного типу управління, злиття державних і партійних органів, формування тоталітарного режиму влади.

Джерела та література:

1. П. Варгатюк, А. Дольчук Рудна скарбниця Півдня. - Дніпропетровськ: Вид-во "Промінь", 1966. - 161 с.; О. Мельник Криворізька міськрада в 1920-1941 роках. - Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. - 368; Пахомов А.Г. Борьба трудящихся Криворожья за власть советов. - Днепропетровск, 1958. - 198 с.
2. Из истории революционного движения на Криворожье. - Кривой Рог, 1922. - с.12.
3. В.А. Антонов-Овсиенко Записки о гражданской войне. Т.1. - М., 1924. с.120, 141; Великая Октябрьская революция на Украине. К., 1957. Т.3.с. 148.
4. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО).Ф.Р. - 731, Оп.1.с.2, Л.86-88.

5. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918-1920 гг). - Днепропетровск. Док.16, с.31.
6. Олексієнко О.Г. Організаційна діяльність міських Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів УРСР (1917-1936 рр.) // Наукові записки Київського державного університету. - 1957. П.16. Вип. 19 . с.67-68.
7. Центральний державний архів громадських організацій України (далі ЦДАГО) Ф.1, Оп.1., с.236, Л.89.
8. ЦДАГО України Ф.1, Оп.20., с.236, Л.89.
9. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО) Ф.1, Оп.20., с.236, Л.105.
10. ЦДАГО України Ф.1, Оп.20., с.230, Л.33.
11. Конституція УСРР 1919 // Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. - К.: Т-во "Знання України". 1993. - 192 с.
12. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства УССР (СУ УССР). - 1921. - №22. Ст.620.
13. Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920-1941 роках. - Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. - 368 с.
14. Красный Горняк 10 грудня, 1927.
15. ЦАВОВ України Ф.1, Оп.5, с.2112, Л.17.

Дояр Л.В.,
кандидат історичних наук, доцент
(м.Київ)

А ЗАВТРА БУЛА ВІЙНА: ГОРТАЮЧИ "НАУКОВІ ЗАПИСКИ" КДПІ (1941 р.)

Останній передвоєнний науковий збірник Криворізького державного педагогічного інституту був підписаний до друку 11 березня 1941 р. Наклад першого тому становив 225 екземплярів, ціна – 4 крб. за книжку, видання вийшло у Дніпропетровську, на тамтешній поліграфічній фабриці, що розташувалася по вул. Серова, 7.

До збірника увійшли статті з п'ятьох наукових галузей: математика, астрономія, хімія, біологія, мова. Усі статті були написані українською мовою (і це дуже показово для криворізького регіону та ще й в умовах згорнутої на той час кампанії українізації) і супроводжувалися резюме двома іншими мовами: обов'язково російською і на вибір англійською чи